

PANDEMİ SÜRECİNDE ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUKLARIN GÜNLÜK YAŞAM AKTİVİTELERİ

Uzm. Beyhan Özge YERSEL¹

Ayşenur AKBAŞ²

Doç. Dr. Ender DURUALP³

ÖZET

Araştırmanın amacı, üç-altı yaş arası özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin, özel gereksinimli çocuklarının pandemi sürecindeki günlük yaşam aktiviteleri hakkındaki görüşlerini incelemektir. Kartopu yöntemiyle seçilen, üç-altı yaşlarında özel gereksinimli çocuğu olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 36 anne ve dört baba olmak üzere toplam 40 ebeveyn tanımlayıcı olarak yapılan araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Verileri toplanmasında Genel Bilgi Formu ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilen Aile Görüşme Formundan yararlanılmış, verilerin analizinde yüzde ve frekans kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, çocukların pandemi sürecinde aile ilişkilerinin olumlu etkilendiği, teknolojik araçları kullanma süresinin arttığı, daha özenli el yıkamaya başladıkları, resim, ev işleri gibi etkinliklerin ve oyun oynama sürelerinin arttığı saptanmıştır. Çocukların en fazla parça birleştirme oyunlarını tercih ettiği, fiziksel hareket ihtiyaçlarının karşılanmadığı, sağlık durumlarında, özbakım becerilerinde, beslenme düzeninde, gece-gündüz uyku düzeninde, etkileşimli kitap okuma süresinde ve teknolojiyi kullanma amaçlarında değişiklik olmadığı bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ebeveynlere, uzmanlara ve eğitimcilerle öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Özel Gereksinimli Çocuk, Erken Çocukluk Dönemi, Ebeveyn, Günlük Yaşam Aktiviteleri.

¹ Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ABD Doktora Öğrencisi,
ORCID: 0000-0003-4736-1391, b.ozge2626@gmail.com

² Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi,
ORCID: 0000-0002-9634-618, aysenurkbas@gmail.com

³ Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-6645-6815,
durualp@ankara.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article – Geliş Tarihi / Received: 22/09/2020 – Kabul Tarihi / Accepted: 17/12/2020

DAILY LIFE ACTIVITIES OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS DURING THE PANDEMIC

ABSTRACT

The aim of this descriptive study was to examine the views of parents with children with special needs between the ages of three-six on their children's with special needs daily life activities during the pandemic. The sample of the study was composed of a total of 40 parents, among whom 36 were mothers and four were fathers, who were selected with the snowball method and who had children with special needs between the ages of three-six and voluntarily participated in the study. The data were collected through the General Information Form and the Family Interview Form, which were developed in line with expert opinions. The General Information Form and the Family Interview Form were sent to the parents electronically and they were asked to fill out. The collected data were analyzed using percentage and frequency values. The findings suggested that, during the pandemic, the special needs children's family relationships were positively affected; the duration of using technological tools increased; the children with special needs started to wash their hands more carefully; and duration of activities, such as drawing and chores, and plays increased. It was also found that the children with special needs mostly preferred educational games; their physical movement needs were not fully satisfied; and there was no change in their health conditions, self-care skills, diet, sleep patterns, interactive book reading. Again in addition, there was no change in their purposes of using technology. The findings obtained from the research were discussed in line with the relevant literature. In line with the all findings, parents, experts, and educators were given specific recommendations.

Keywords: Pandemic, Children with Special Needs, Early Childhood, Parent, Daily Life Activities.

GİRİŞ

COVID-19, Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkmış ve pek çok ülkede hızla yayılması nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak tanımlanmış bir hastalıktır (Muslu ve Ersü, 2020). COVID-19'un görülmeye başlamasıyla ülkeler tarafından pek çok önlem alınmaya başlanmıştır. Birçok ülkede sosyal mesafeyi koruma ve ev ortamında bireysel izolasyon gibi uygulamaların hayata geçirilmesi ile yayılımın ve olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Akoğlu ve Karaaslan, 2020). Ancak bu durum özellikle sağlık ve eğitim alanında hizmetlerin aksamasına, ülke ekonomilerinin zarara uğramasına sebep olmuştur (Rundle vd., 2020).

Bu salgın süreci tüm dünyada etkisi altına alırken Türkiye’de de birçok alanda etkisini göstermiş hem yetişkinleri hem de çocukları çok yönlü bir değişime maruz bırakmıştır (Kurt-Demirbaş ve Sevgili-Koçak, 2020). COVID-19 ile gelen pandemi sürecinde özellikle sıfır-altı yaş arası çocukların yaygın olarak isteksizlik, oyuna odaklanmada güçlük, biberon kullanımı, parmak emme, tuvalet kazaları gibi kronolojik yaş ve gelişim düzeyiyle uyumu olmayan bazı davranışlara ek olarak anne-babadan ayrılmama gibi durumların gözlenebileceği belirtilmektedir (Imran, Zeshan ve Pervaiz, 2020). Çeşitli uygulamalarla günlük rutinde meydana gelen değişiklikler ise tüm bireylerde fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik değişimlerin yanı sıra panik, endişe, kaygı ve korku gibi duygusal değişikliklere sebep olmuştur (Jiao vd., 2020). Bütün dünyayı olumsuz yönde etkileyen pandemi gibi büyük çaplı krizlerden çocuklar, yaşlılar kadar etkilenen bir başka kesim de özel gereksinimli bireylerdir (Yıldız ve Akar-Vural, 2020). Özellikle okulların kapanması ile eğitime evden devam edilmesi ve sokağa çıkma kısıtlamalarının gelmesi özel gereksinimli çocukların da yaşam tarzında büyük bir değişiklik meydana getirmiştir (Çalışkan, 2020). Alanyazında COVID-19 pandemi sürecinde özel gereksinimli çocuklar ve bireylere yönelik bazı çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür. Alyoubi ve Ebtisam (2020), pandemi nedeniyle günlük rutinlerde meydana gelen aksaklıkların otizm spektrum bozukluğu olan çocukları ve aileleri savunmasız bıraktığını ifade etmektedir. Callea ve diğerlerine göre (2020), down sendromlu çocuklar ve ailelerinin genetik getirileri nedeniyle potansiyel risk grubunda olmalarından ve zorluklarından bahsetmektedir. Krishnan ve diğerlerine göre (2020), işitme engelli ergenlerle yaptığı çalışmada işitme cihazları, dersi anlamada aksama, çevrim içi cihazlara aşına olmama ve çevrim içi derslerden duygusal olarak etkilenme gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını tespit etmiş, ayrıca çocukların sosyal beceri geliştirme konusunda oldukça zorlandığını saptamıştır.

Gelişimcilere göre, özel gereksinimli çocukların uygun bir eğitim ve destek ortamı bulamadığında tipik gelişen akranlarından gelişimsel olarak geri kalma riski vardır, bu nedenle özellikle sıfır-altı yaş aralığının çocuklar için hayati önemi bulunmaktadır (Bayhan, 2018). Pandemi nedeniyle özel gereksinimli çocukların yaşadığı zorluklara yönelik araştırmalar sınırlıdır. Bu nedenle araştırmada özel gereksinimli çocukların yaşadıkları zorlukların ortaya çıkarılması önemli görülmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle, üç-altı yaş arası özel gereksinimli çocukların pandemi sürecinde günlük yaşam aktivitelerini ebeveynlerinin görüşlerine göre incelemek amaçlanmıştır.

1. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın amacı, araştırmanın modeli, veri toplama araçları, veri toplama yöntemi, araştırmanın sınırlılıkları ve verilerin değerlendirilmesi ve analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Üç-altı yaş arası özel gereksinimli çocukların pandemi sürecinde günlük yaşam aktivitelerini ebeveynlerinin görüşlerine göre inceleme amacı taşıyan araştırma, tanımlayıcı olarak yürütülmüştür. Tanımlayıcı araştırmalar, katılımcı, yer ve zaman özelliklerine göre maruz kalınan bir durumun toplumdaki dağılımını inceleyen araştırmalardır (Çaparlar ve Dönmez, 2016).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmaya üç-altı yaşlarında özel gereksinimli çocuğu olan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ebeveynler dâhil edilmiştir. Ebeveynler, amaçlı örnekleme doğrultusunda belirlenmiş olup kartopu yöntemine göre araştırmaya alınmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına imkan sağlar (Büyüköztürk vd., 2018). Kartopu yönteminde ise zengin veri elde edilebilecek kişi ve kritik durumlara odaklanılmakta ve evrene, bu kişi ve kritik durumları takip ederek ulaşılmaktadır (Creswell, 2013). Buna göre, araştırmaya katılmayı kabul eden 36 anne ve dört baba olmak üzere toplam 40 anne ve baba araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmaya alınan ebeveynlerden annelerin %52,5'inin 21-30 yaş arasında, %42,5'inin lise mezunu, %75'inin çalışmadığı saptanmıştır. Babaların %55'inin 31-40 yaş arasında, %30'unun üniversite mezunu, %75'inin çalıştığı tespit edilmiştir. Ailelerin %75'inin çekirdek aileye sahip olduğu ve sosyoekonomik düzeyini orta olarak algıladığı görülmüştür. Araştırmaya dâhil edilen ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının; %30,8'i dört yaşında, %57,5'i erkek, %45'i tek çocuk, %60'ı ilk çocuktur. %37,5'i dil ve konuşma bozukluğu olan, %30'u otizmlili olan çocuklardır. Çocukların %10'u zihinsel, %10'u işitme, %2'si fiziksel yetersizliğe, %2'si dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuna, %1'i ise görme yetersizliğine sahiptir. %42,5'i 0-12 aydır özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden çocuklardır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri "Genel Bilgi Formu" ve "Aile Görüşme Formu" aracılığıyla toplanmıştır. *Genel Bilgi Formu*, ebeveynlerin; yaş, öğrenim ve çalışma durumu, pandemi sürecinde çalışma durumu, çocuklarının; yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, özel gereksinim alanı, doğum sırası, okul öncesi eğitime devam etme durumu, özel eğitime devam süresi, ailenin; tipi, birey sayısı, gelir durumu, sosyoekonomik düzeyini algılama durumu ile ilgili soruları içermektedir.

Çocuk gelişimi alanında çalışan üç alan uzmanının görüşleri doğrultusunda hazırlanan *Aile Görüşme Formu*, çocukların pandemi sürecindeki günlük yaşam aktivitelerindeki değişime yönelik 15 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. Formda, çocuğun aile içi iletişimi, sağlık durumu, beslenme ve yeme davranışları, özbakım becerileri, oyun etkinlikleri, gereksinimiyle ilgili aktiviteleri gerçekleştirme durumu, uyku düzeni, etkileşimli okuma durumu, fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilme durumu, teknolojik aletlerin kullanımına yönelik sorular bulunmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi

Pandemi nedeniyle araştırmanın verileri Google Form aracılığıyla toplanmıştır. Amaçlı ve kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenen, üç-altı yaş arası özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere ulaşılmıştır. Aydınlatılmış Onam Formu elektronik ortamda ebeveynlere gönderilerek onaylamaları sağlanmış ve araştırmaya gönüllü katılmayı kabul eden ebeveynler araştırmaya dâhil edilmiştir. Genel Bilgi Formu ve Aile Görüşme Formu elektronik ortamda ebeveynlere gönderilmiş ve doldurmaları istenmiştir. Araştırmaya katılmak için onay vermeyen ebeveynlerin veri toplama araçlarını görmeleri engellenmiştir. Ebeveynlerin formları doldurmaları yaklaşık 15-25 dakika sürmüştür.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, ebeveynlerin üç-altı yaş arası çocuk sahibi olması, çocukların özel gereksinimli olması, Genel Bilgi Formu ve Aile Görüşme Formuna verdiği yanıtlar ile Temmuz 2020-Ekim 2020 tarihleriyle sınırlıdır.

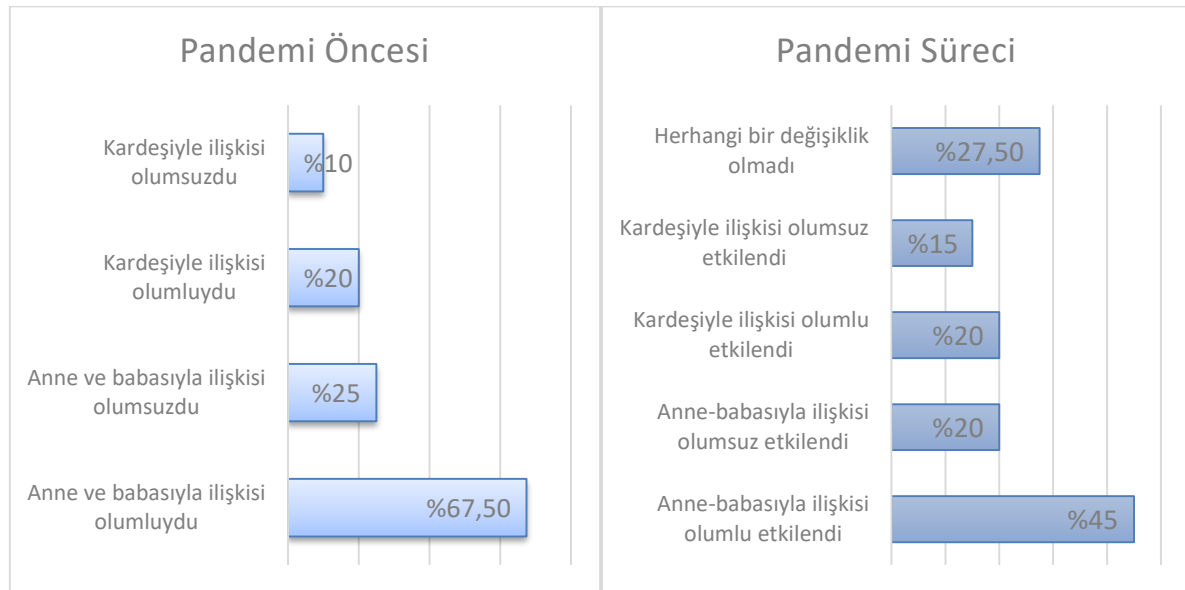
Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Ebeveynlerin verdikleri yanıtların yüzde ve frekansları grafikler halinde sunularak açıklanmıştır.

2. BULGULAR

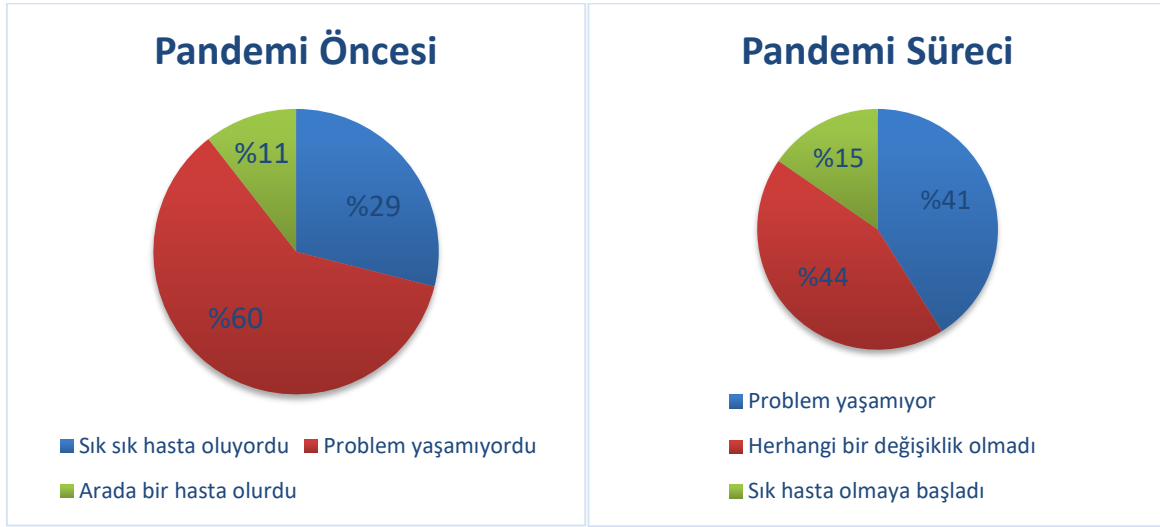
Araştırmaya alınan ebeveynlerin pandemi öncesi ve sürecinde özel gereksinimli çocuklarının günlük yaşam aktivitelerine ait değerlendirmeleri grafikler halinde verilerek açıklanmıştır. Araştırmada, ebeveynler birden fazla seçenek işaretleyebilmişlerdir.

Grafik 1: Çocuğun Ailesiyle Olan İlişkisi

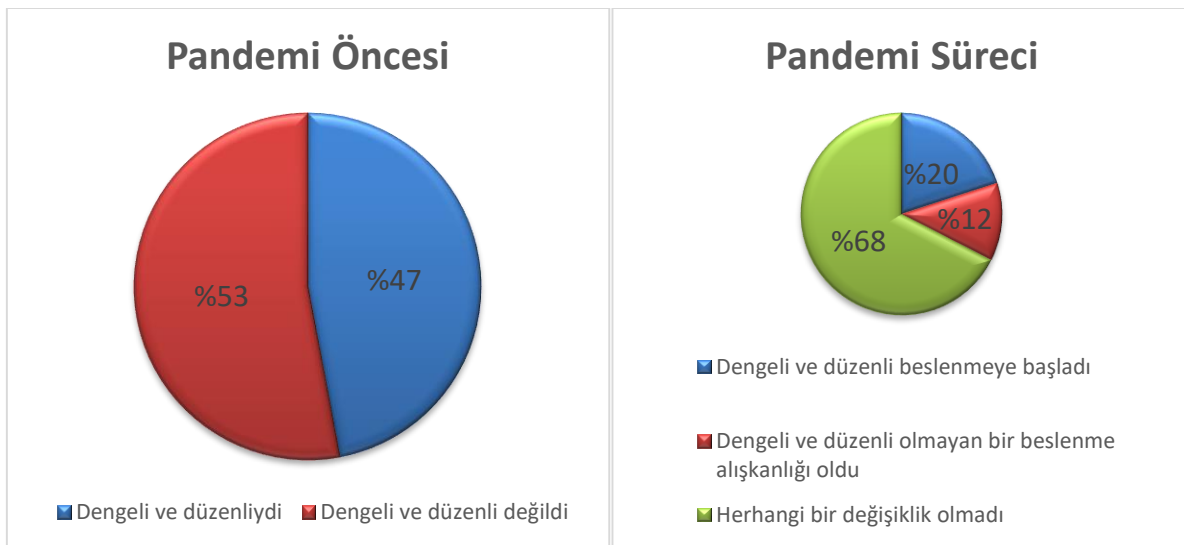
Araştırmaya alınan ebeveynler pandemi öncesi ve sürecinde çocukların ailesiyle olan ilişkileri için birden fazla yanıt verebilmişlerdir. Pandemi öncesinde çocuklarıyla olan ilişkilerinin olumlu olduğunu ifade eden ebeveynlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin %20'si çocuklarının kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %45'inin ebeveynleriyle olan ilişkisinin, %20'sinin kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Çocukların %27,5'inin ise ailesiyle olan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür (Grafik 1).

Grafik 2: Çocuğun Sağlık Durumu

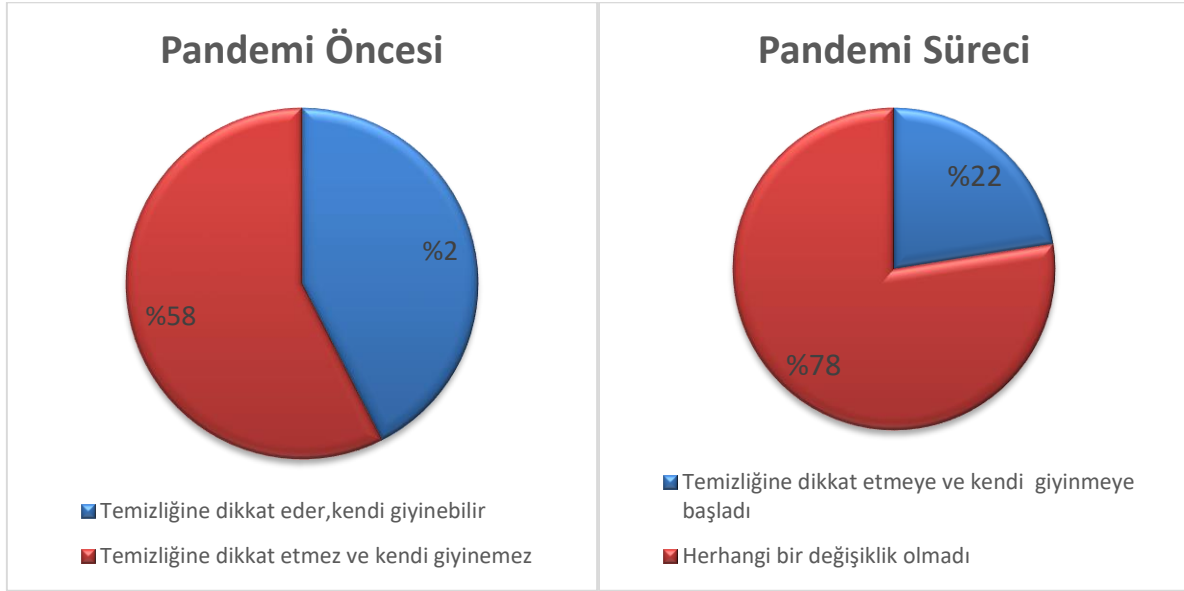
Pandemi öncesinde çocuklarının sağlık durumuyla ilgili ebeveynlerin %60'ı problem yaşamadığını ifade etmiştir. Pandemi sürecinde çocukların %44'ünün sağlık durumlarında herhangi bir değişikliği olmadığını, %41'inin problem yaşanmadığı, %15'inin ise sık sık hasta olmaya başladığı saptanmıştır (Grafik 2).

Grafik 3: Beslenme ve Yeme Davranışları

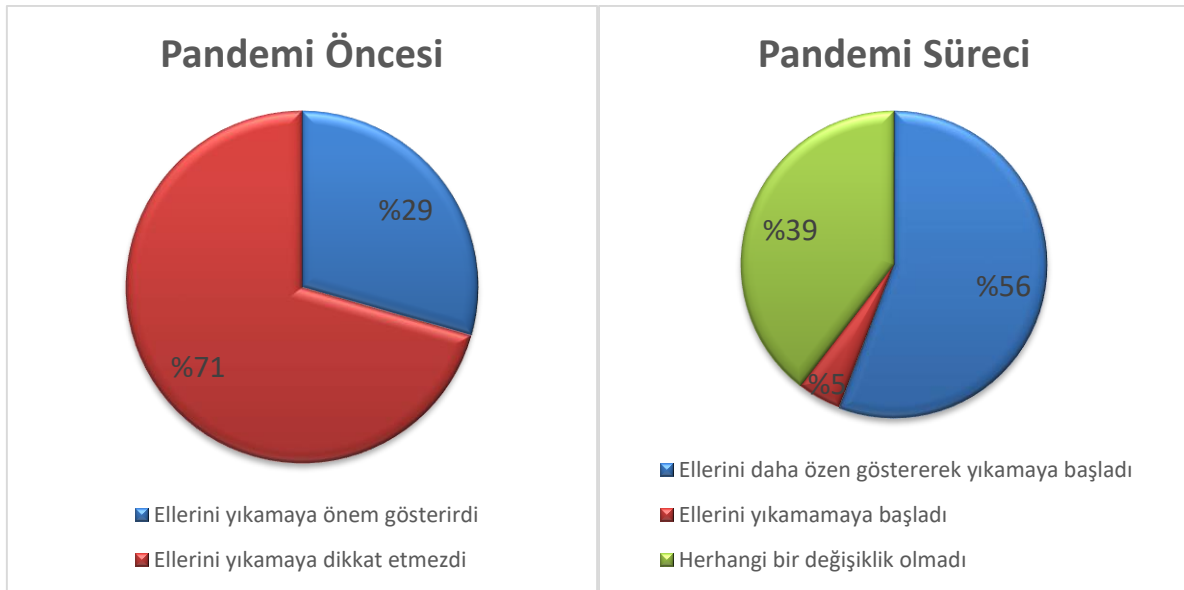
Araştırmaya alınan ebeveynlerin %53'ü çocuklarının pandemiden önce dengeli ve düzenli olmayan bir beslenme alışkanlığının olduğunu ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde ise %68'inin çocukların beslenme ve yeme davranışlarında herhangi bir değişiklik olmadığını ifade ettiği saptanmıştır (Grafik 3).

Grafik 4: Çocuğun Özbakım Becerileri

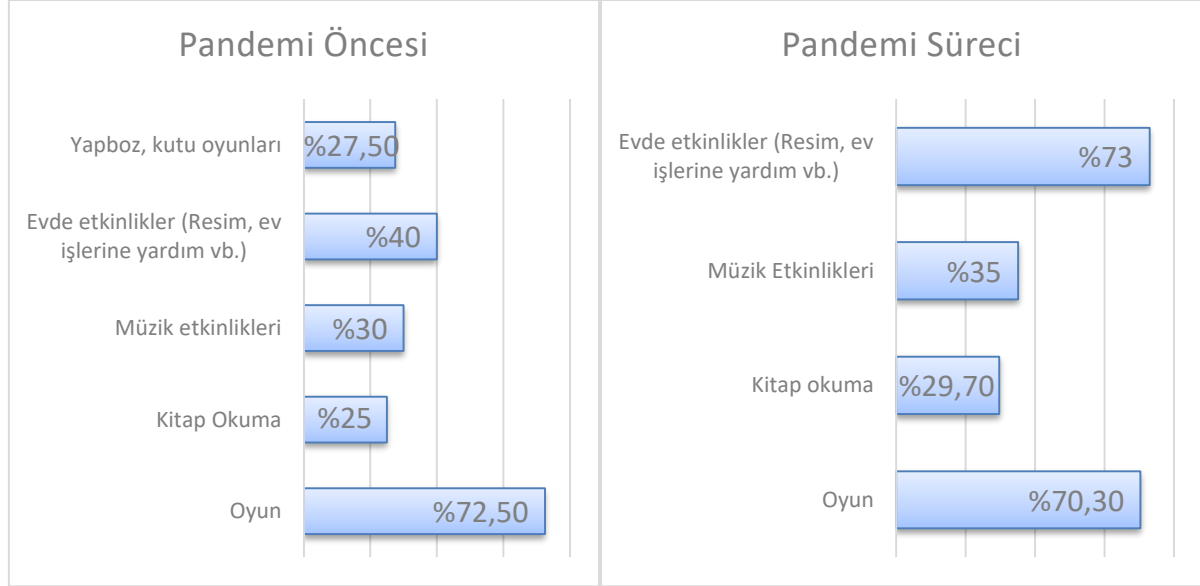
Grafik 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan ebeveynlerin %58'i çocuklarının pandemiden önce temizliğine dikkat etmediğini ve kendi başına giyinemediğini ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise ebeveynlerin %78'inin çocuklarının özbakım becerilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirttikleri görülmüştür (Grafik 4).

Grafik 5: Çocuğun El Yıkama Alışkanlığı

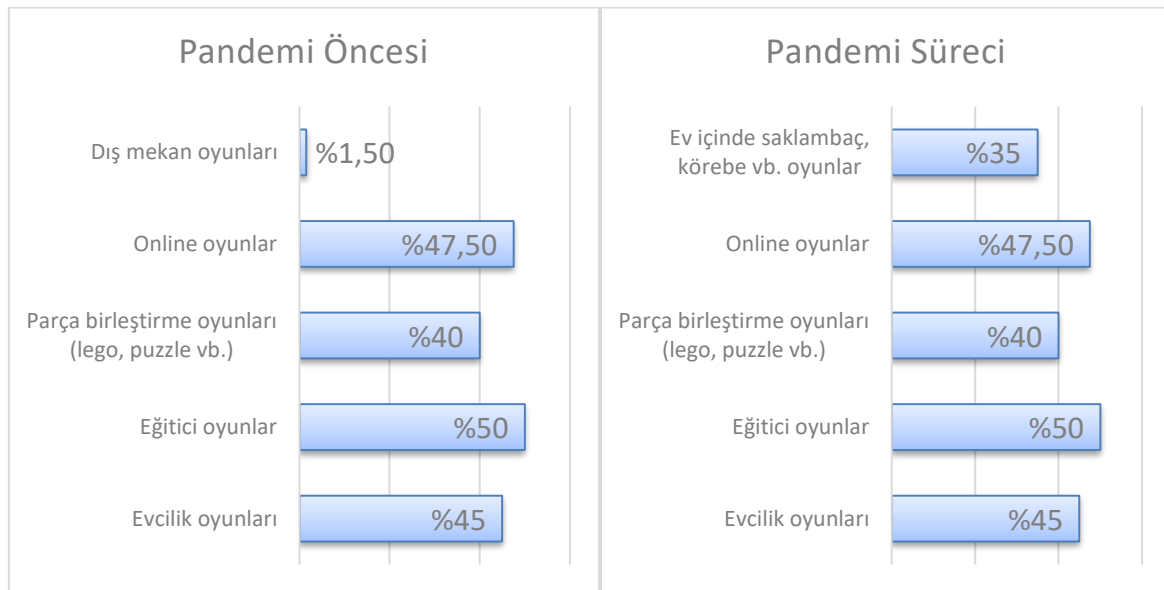
Ebeveynlerin çoğu, pandemiden önce çocuklarının ellerini yıkamaya önem göstermediğini ifade etmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %56'sının ellerini daha özen göstererek yıkamaya başladığı bulunmuştur.

Grafik 6: Ebeveynlerin Çocuklarıyla En Çok Vakit Geçirdiği Etkinlikler

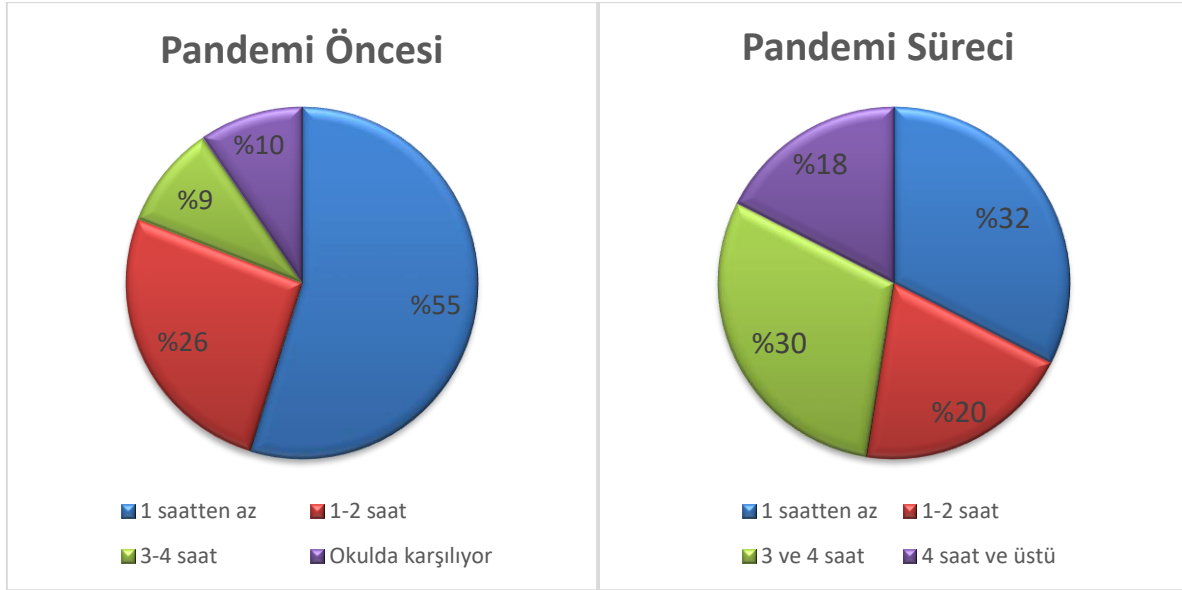
Araştırmaya katılan ebeveynler, çocuklarıyla birlikte en çok vakit geçirdiği etkinliklere birden fazla yanıt vermiştir. Pandemi öncesi ebeveynlerin çoğunun çocuklarıyla “oyun” etkinliğiyle vakit geçirdiği bulunmuştur. Pandemi süreciyle ebeveynlerin çocuklarıyla resim, ev işlerine yardım gibi “evde etkinlikler” ile vakit geçirmeyi tercih ettiği saptanmıştır. Pandemi sürecinde de ebeveynlerin en çok tercih ettiği etkinliklerden biri yine oyun olmuştur (Grafik 6).

Grafik 7: Çocuğun Oynadığı Oyunların Türü

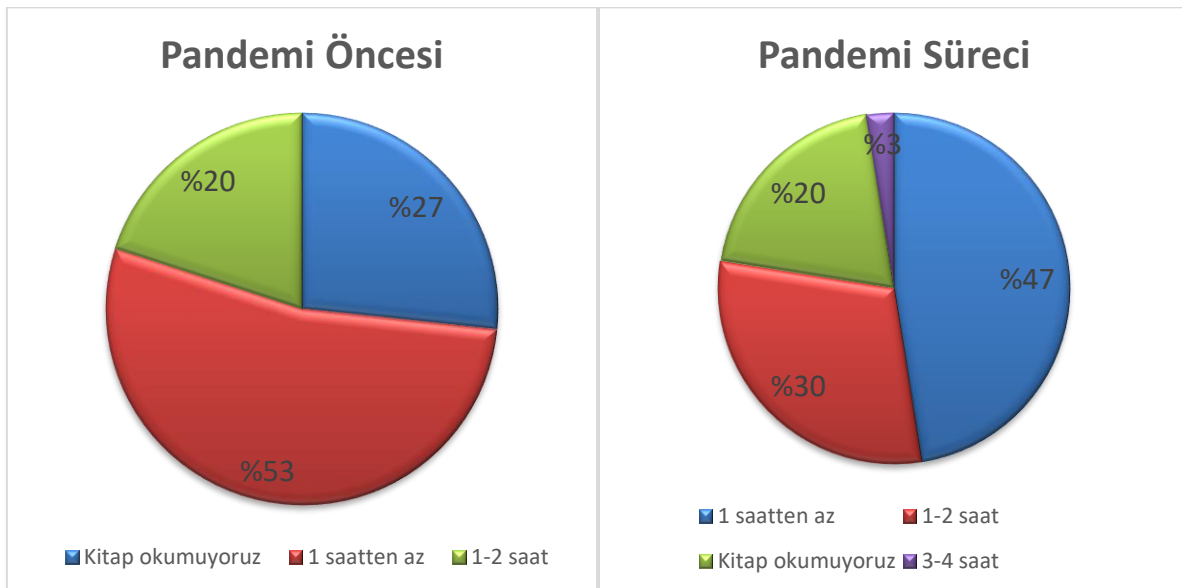
Araştırmaya alınan ebeveynler çocuklarıyla oynadıkları oyun türü ile ilgili soruya birden fazla yanıt verebilmişlerdir. Bu doğrultuda ebeveynlerin çoğu, çocuklarıyla pandemi öncesinde “eğitici oyuncaklar” ile oynadığını belirtmiştir. Pandemi sürecinde de yine çoğunlukla eğitici oyunların tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca pandemiyle birlikte ev içinde oynanan oyunların arttığı da dikkat çekici bir bulgudur.

Grafik 8: Ebeveynin Oyuna Katılımı İle Çocuğun Ortalama Günlük Aktif Oyun Oynama Süresi

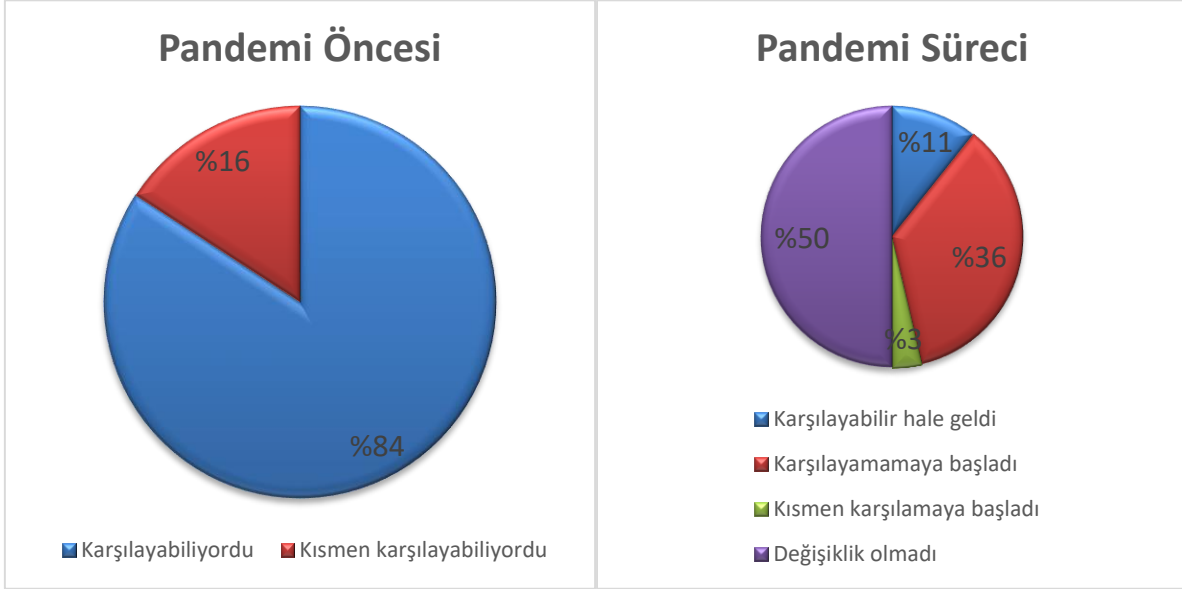
Grafik 8 incelendiğinde, ebeveynlerin çoğunun pandemiden önce çocuklarıyla günde bir saatten az aktif oyun oynadığı görülmüştür. Pandemi süreciyle birlikte günlük aktif oyun oynama süresinin çoğunlukla bir saatten az olduğu, ancak günde üç-dört saat ve dört saatten fazla oyun oynayan ebeveynlerinin oranının arttığı tespit edilmiştir.

Grafik 9: Ebeveynlerin Çocuğu İle Günlük Etkileşimli Kitap Okuma Süresi

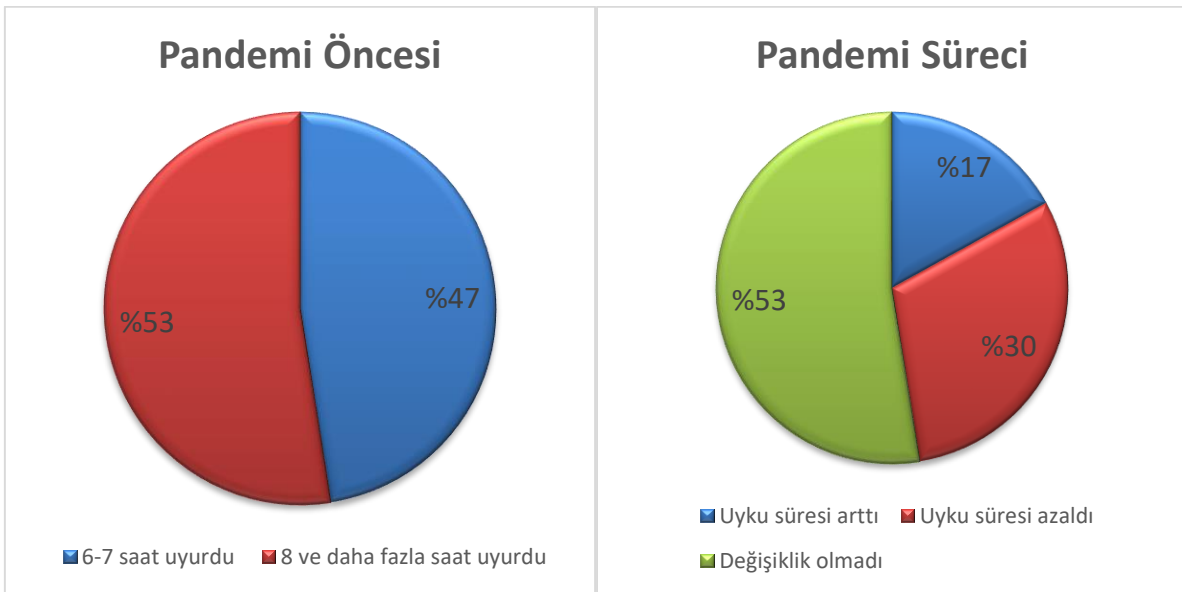
Pandemiden önce ebeveynlerin çoğu, çocuklarıyla günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu, %27'si kitap okumadığını ifade etmiştir. Pandemi sürecinde, ebeveynlerin %47'si günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu söylerken, kitap okumayan ebeveynlerin oranı %20'ye gerilemiş, %3'ü ise günde üç-dört saat etkileşimle kitap okumuştur.

Grafik 10: Çocuğun Fiziksel Hareket İhtiyacını Karşılama Durumu

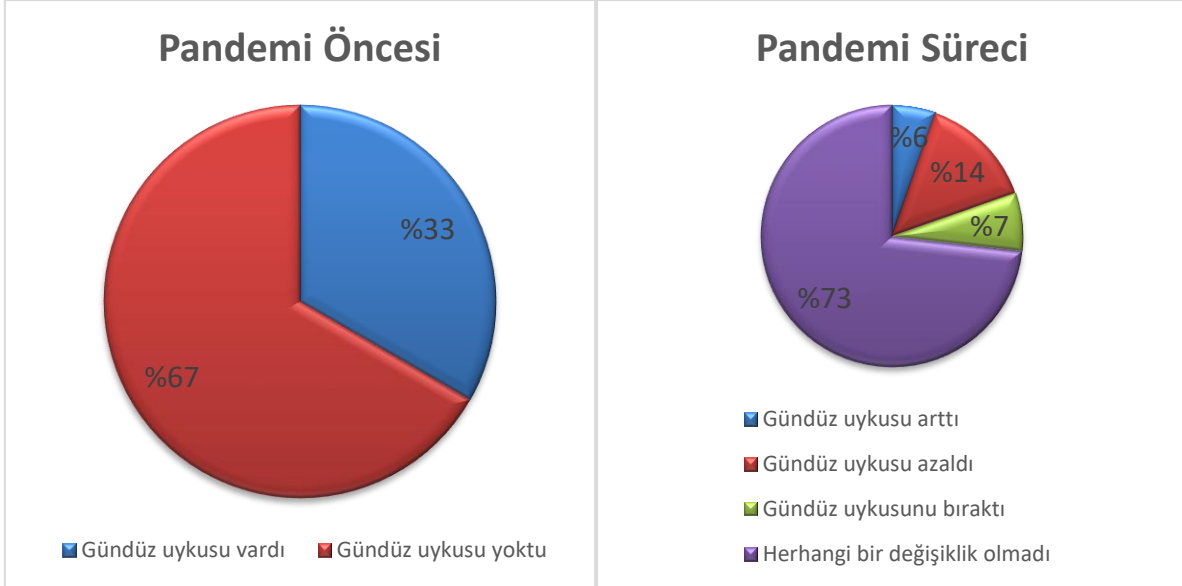
Araştırmaya alınan ebeveynlerin %84'ü pandemi öncesinde çocuklarının fiziksel hareket ihtiyacını (koşma, atlama, zıplama, vb.) karşılayabildiğini belirtmiştir. Pandemi sürecinde ebeveynlerin çoğu, çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamada bir değişiklik olmadığını, %36'sı ise çocuklarının hareket ihtiyacını karşılayamamaya başladığını ifade etmiştir (Grafik 10).

Grafik 11: Çocuğun Gece Uyukusu

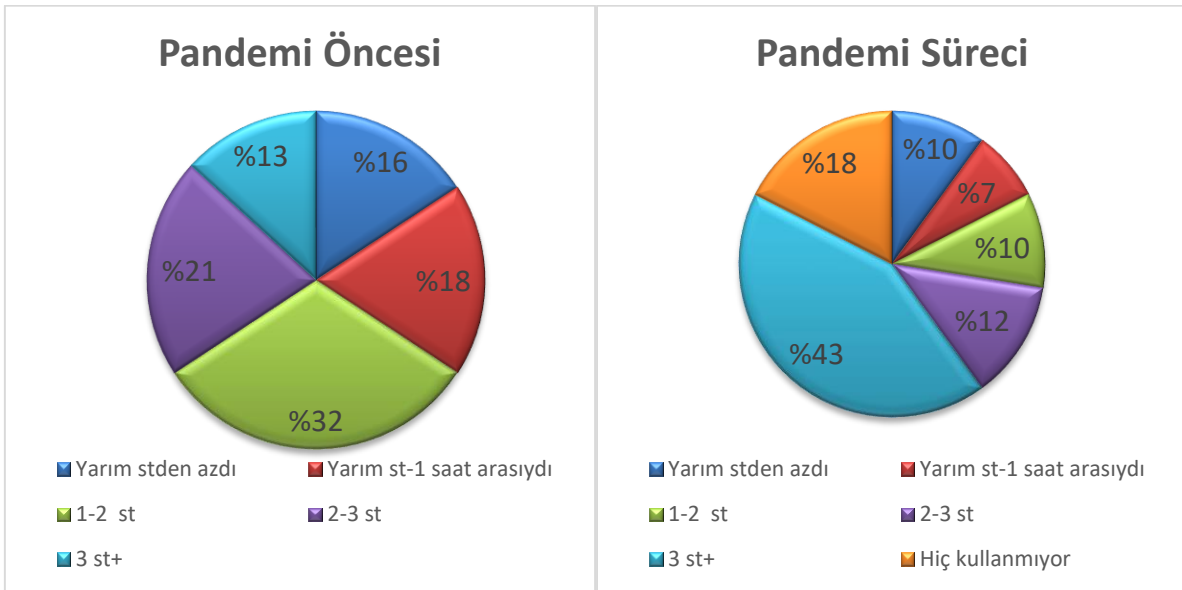
Grafik 11'e göre, ebeveynlerin %53'ü pandemiden önce çocuklarının gece uykusunun sekiz saat ve daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde ise çocukların çoğunun gece uykusunda değişiklik olmadığı, %30'unun ise uyku süresinin azaldığı bulunmuştur.

Grafik 12: Çocuğun Gündüz Uykusu

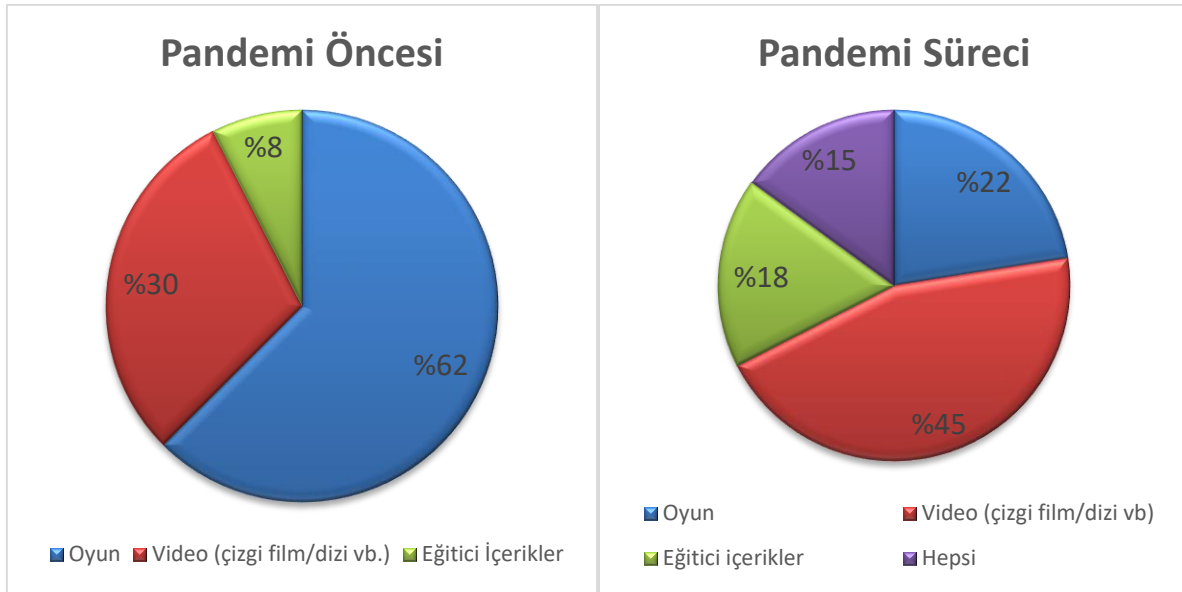
Araştırmaya alınan ebeveynlerin görüşlerine göre, çocukların %67'sinin pandemi öncesinde gündüz uykusu olmadığı tespit edilmiştir. Pandemi süreci ile çocukların %73'ünün gündüz uykusunda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

Grafik 13: Çocuğun Teknolojik Aletlere (Tv, telefon, tablet, vb.) Bir Gün İçerisinde Maruz Kalma Süresi

Grafik 13'te, ebeveynlerin %32'sinin çocuklarının pandemi öncesinde teknolojik aletlere (televizyon, telefon, tablet, vb.) günde bir-iki saat maruz kaldığını ifade ettikleri görülmektedir. Pandemi sürecinde ise, çocukların teknolojik aletlere (tv, telefon, tablet, vb.) günlük maruz kalma süresinin üç saat ve üstüne çıktığı görülürken, çocukların %18'inin hiç kullanmadığı dikkat çekicidir.

Grafik 14: Çocuğun Teknolojik Araçları Kullanma Amacı

Grafik 14 incelendiğinde, araştırmaya alınan ebeveynlere göre, çocuklarının %53'ünün pandemi öncesinde oyun oynamak amacıyla teknolojik araç kullandığı, pandemi sürecinde de %45'inin video izleme (çizgi film, dizi vb. izleme) amacıyla teknolojik araç kullandığı görülmektedir.

3. TARTIŞMA

Pandemi sürecinde özel gereksinimli çocukların günlük yaşam aktivitelerinin ebeveyn görüşlerine göre incelendiği bu araştırmada; ebeveynlerin %20'si çocuklarının kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu olduğunu ve pandemi ile birlikte gelen süreçte çocukların %45'inin ebeveynleriyle olan ilişkisinin, %20'sinin kardeşleriyle olan ilişkisinin olumlu etkilendiğini belirtmiştir. Pandemi gibi küresel dünyayı etkileyen zaman dilimlerinde ev karantinası, sosyal çevre ile temasın sınırlandırılması gibi alınan kararlar ve uygulanan tedbirler bir ev içerisinde yaşayan bireyleri daha güçlü ilişkiler kurmak için fırsat sunmaktadır. Böyle zamanlar ailelerin çocukları ile birlikte bolca zaman geçirebilecekleri en iyi zaman dilimi olarak değerlendirilir. Aile ilişkisinin geliştiğini ve bağların güçlendiğini destekleyici çalışmalarda bulunmaktadır (Bozkurt, 2020; Küçükşen, 2020; Ragamayi, 2020). Bu bilgilerden hareketle, araştırmada sosyal izolasyon süreciyle birlikte aile ilişkilerinin olumlu etkilenmesi, önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %60'ı pandemi öncesinde çocuklarının sağlık durumuyla ilgili problem yaşamadığını ifade ederken, %44'ü pandemi süreci ile birlikte çocukların sağlık durumlarında herhangi bir değişiklik olmadığını ve %41'i problem yaşamadığını bildirmiştir. Bazı bulaşıcı hastalıklar, COVID-19 buna dâhil olmak üzere çocukların bazı bulaşıcı hastalıklara olan dirençleri belirsizliğini korumaktadır. Bu durum çocukların bağışıklıklarının daha aktif olması, daha az hastalığa maruz kalmış olmalarından kaynaklanıyor olabileceği ileri sürülmektedir (Yayan, 2020).

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %53'ü çocuklarının pandemiden önce dengeli ve düzenli olmayan bir beslenme alışkanlığının olduğunu ifade etmiş ve %68'i pandemi sürecinde bu davranışın değişmediğini bildirmiştir. Girli ve arkadaşları (2016), yaptıkları çalışmada bir grup otizmi olan özel gereksinimli çocukların bazı besinleri tüketemediklerini, besinlerin ödül amacıyla kullanıldığını ve bu gibi sebeplerle çocukların beslenmede sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Beslenmenin temeli çocuklukta atılır, doğru beslenme alışkanlıkları edinen bireyler daha sağlıklı bir yaşam sürerler. Üç-altı yaş dönemi bu yüzden çok önemlidir. Beslenme alışkanlığının kazanılması için bir düzenin sürdürülebilir olması gerekmektedir (Ünüsân, 2020). Bu bilgilerden hareketle, araştırmada pandemi öncesinde ebeveynler tarafından dengeli ve düzenli olarak değerlendirilmeyen beslenme alışkanlıklarının, pandemi sırasında da sürmesi olumsuz olarak değerlendirilirken, beslenme alışkanlığının kazanılmasında sürdürülebilir bir düzenin gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin %58'i çocuklarının pandemi öncesinde temizliğine dikkat etmediğini ve kendi başına giyinemediğini belirtmiş, %78'i ise pandemi sürecinde bu durumun değişmediğini bildirmiştir. Özel gereksinimli olan çocuklar gelişimsel yetersizliklerinden dolayı özbakım becerilerini akranları kadar kolay öğrenmekte ve bu becerileri genelleme yapmakta sıkıntı yaşamaktadır. Çocukların yetersizliklerine ve özelliklerine uygun olarak hazırlanmış eğitim ortamları, eğitim materyalleri ile bu becerilerin kazanılması desteklenmelidir (MEGEP, 2009). Bu becerilerin erken çocukluk döneminde kazanılması çocukların bağımsız birey olmalarını sağlamaktadır. Bu bağımsızlık tüm yaşantıyı etkilemektedir. Gelişimsel yetersizliği olmayan her çocuğun özbakım becerilerini bu dönemde kazanmış olması gerekmektedir (Orçan-Kaçan vd., 2019). Bu nedenle yaşamın ilk altı yılı özbakım becerilerinin kazanıldığı kritik öneme sahip bir dönem olarak ifade edilmektedir (Sarı, 2003). Özbakım becerileri uygulama yaparak kalıcı olabilmektedir. Ev ortamında çocuklara ihtiyaç duydukları fırsatların sıkça yaratılması oldukça önemlidir (Dinçer, Demiriz ve Ergül, 2017). Bu nedenle ebeveynlerin pandemi sürecinde evde daha fazla zaman geçirmeleri çocuklarına özbakım becerilerini kazandırmada avantaj sağlamaktadır.

Ebeveynlerin yanıtları incelendiğinde çoğu, pandemiden önce çocuklarının ellerini yıkamaya önem göstermediğini ifade ederken, pandemi süreci ile birlikte çocukların %56'sı ellerini daha özen göstererek yıkamaya başladıklarını belirtmişlerdir. Doğru el yıkamak çocukları çoğu bulaşıcı hastalığı korumakta, böylelikle toplumu etkileyen birçok hastalığın önüne geçilmektedir.

Bu süreçlerde el yıkamanın önemini vurgulayan kampanyalar düzenlemek etkili olmaktadır (Şahin vd., 2008). COVID-19 sürecinde de Sağlık Bakanlığı tarafından sıklıkla önerilen önlemlerden biri olan el yıkama becerisine yönelik hazırlanan kamu spotlarının, afişlerin çocukların el yıkamaya daha özen göstermesini sağladığı düşünülebilir (Akbıyık ve Avşar, 2020). Ayrıca el yıkama alışkanlığının kazanılmasında sadece bilgilendirme yapmak yeterli değildir. Çocukların çevrelerinde model alabileceği yetişkinlerin olması ve çocuklara küçük yaşlardan itibaren uygulamalı olarak gösterilen bir davranıştır (Kandemir ve vd., 2016).

Aileler çocukları ile pandemiden önce oyun oynadığını belirtirken, pandemi süreci ile birlikte çocuklarıyla resim, ev işlerine yardım gibi etkinliklerle birlikte en çok tercih ettiği etkinliklerden biri yine oyun olarak belirtilmiştir. Oyun, çocukların dünyayı nasıl yorumladıklarını açıklayan, aynı zamanda gelişimlerine önemli katkılar sunan bir etkinliktir (Özen, 2014). Günümüzde de özel gereksinimli çocukların eğitiminde oyundan yararlanılmakta, çocuğun eğitim sürecinin zenginleştirilmesi hedeflenmektedir (Özen, 2014). Özel gereksinimli çocuklar yetersizlik türü ve düzeyine bağlı olarak oyun kurmada ve devam etmede zorlanabilirler. Bu nedenle özel gereksinimli çocuk ve ailelerinin oyun ile ilgili destek almaları faydalı olacaktır (Klein vd., 2001; Özen, 2014). Ev işlerine yardım gibi etkinlikler de çocukların gelişimini çok yönlü desteklemektedir. Çocukların bu tür etkinliklere dahil olmaları gün içerisinde karşılaştıkları zorluklar ve engellerle başa çıkmalarını sağlamaktadır. Maria Montessori çocukların günlük yaşam becerilerini temel alan çalışmaların önemli olduğunu vurgulamış ve bu becerilerin çocukların öz disiplin, dikkat ve iyi çalışma gibi alışkanlıklar kazandırdığını, ileriki dönemdeki akademik becerilerin de temeli olduğunu belirtmiştir (Mutlu vd., 2012).

Araştırmaya katılan ebeveynlerin çoğu, çocuklarıyla pandemi öncesinde eşleştirme kartları, sıralama kartları gibi “eğitici oyuncaklar” ile oynadığını belirtirken, pandemi sürecinde de eğitici oyunları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu süreçte “ev içerisinde oynanan oyunlar” artış göstermiştir. Oyun çocuğun en önemli işidir. Çocuğun gelişimine ve yaşına uygun olarak seçilmiş oyuncaklar oyunun vazgeçilmez bir parçasıdır (Tuğrul, 2015). Özdemir ve Ramazan (2012), yaptığı çalışmada, anneler çocukları için oyuncak seçerken eğitim ve öğrenmeyi desteklemesi ve yaşına uygun olması gerektiğini belirtmişlerdir. Günümüzde yeni teknolojiler ile birlikte oyunlar dijital ortama aktarılmıştır. Covid-19 ile birlikte çocukların eve kapanmaları ve bu süreçte oyunlarını dijital ortama aktarmışlardır. Bu oyunların telefon tablet gibi cihazlarla oynanabilmesi her yerde ulaşılabilirliğini arttırmıştır (Demirbaş-Koçak, 2019).

Araştırmaya alınan ebeveynler pandemiden önce çocuklarıyla aktif oyun oynama süresinin günde bir saatten az olduğunu ifade etmiş ve pandemi sürecinde de bu durumda bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. Töret ve diğerleri (2014), yaptıkları çalışmada ailelerin çocukları ile oyunları esnasında süre ve nitelik bakımından sınırlılık olduğu bulunmuştur. Özel gereksinimli çocuklar özellikleri ve yetersizlikleri nedeni ile oyuncakları amaçlarına uygun olarak kullanmakta zorlanmakta, nesnelere karşı ilgilerinin sınırlı oluşu ve oyuncakların çocukların gelişim dönemlerine uygun olmayışından dolayı aileler çocukları ile uzun süreli oyun oynamakta güçlük yaşamaktadırlar (Lifter, 2008).

Bu nedenle özellikle pandemi döneminde özel gereksinimli çocuklar ve ailelerine oyunla ilgili destek hizmetlerin sunulması faydalı olabilir.

Pandemi öncesi ebeveynlerin çoğu çocuklarıyla günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğunu, %27'si kitap okumadığını ifade etmiştir. Pandemi sırasında ise ebeveynlerin %47'si günde bir saatten az etkileşimli kitap okuduğu belirlenmiş, kitap okumayan ebeveynlerin oranı %20'ye gerilemiş, ebeveynlerin %3'ünün ise günde üç-dört saat etkileşimli kitap okuduğu tespit edilmiştir. Etkileşimli kitap okuma çocuğun sözel dil becerilerinin ve sözcük bilgisinin geliştirilmesinin hedeflendiği ve yetişkin ile çocuğun etkileşimli olarak kitap okudukları bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Whitehurst vd., 1988). Etkileşimli kitap okuma etkinliklerinde çocuklara ne kadar süre okunduğundan ziyade nasıl kitap okunduğu belirleyici olmaktadır. Tipik gelişen, düşük sosyoekonomik düzeye sahip veya özel gereksinimi olan çocuklarla yürütülen müdahale çalışmaları, etkileşimli okumanın bu gruplarda yer alan çocukların ifade edici dil başta olmak üzere dil becerilerini anlamlı düzeyde desteklediği yönünde sonuçlara işaret etmektedir (Ergül vd., 2016). Bu nedenle ailelerin çocuklarıyla etkileşimli kitap okuma etkinlikleri yapması önemli görülmektedir.

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %84'ü pandemi öncesinde çocuklarının fiziksel hareket ihtiyacını karşılayabildiğini belirtirken pandemi süreci ile birlikte çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamada bir değişiklik olmadığını, %36'sı pandemi süreci ile birlikte çocuklarının hareket ihtiyacını karşılamamaya başladığını ifade etmiştir. Pandemi ve beraberinde gelen karantina, başta çocuklar olmak üzere pek çok bireyin fiziksel aktivite olanağını sınırlandırmıştır. Karantinadan dolayı sokağa çıkmanın sınırlı olması, ev içerisinde geçirilen zamanın artması, eğitim öğrenim hizmetlerinin online olması özel gereksinimli çocukların hareket olanağını kısıtlamakta ve beraberinde kronik hastalıkların oluşumu ve/veya ilerlemesi, kas gücünde azalmalar yaşama gibi sorunları gündeme getirmektedir (Barazoni vd., 2020; Mattioli ve Ballerini-Puviani, 2020).

Araştırmaya alınan ebeveynlerin %53'ü çocuklarının pandemi öncesinde günde sekiz saat ve üzeri gece uykusuna sahipken, izolasyonla birlikte bu süre çoğu çocukta değişmezken %30'unda uyku süresinin azaldığı bulunmuştur. Çocukların çoğunun gündüz uykularında da izolasyon öncesine göre bir değişiklik olmamıştır. Uyku günlük hayatı en çok etkileyen rutinlerden bir tanesidir ve sağlıklı uyku düzeni çocukların büyüme ve gelişmesinde hayati önem taşır. Genellikle üç-altı yaş arası çocuklar için önerilen günlük uyku süresi 11-12 saat arasındadır. Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan uyku bozuklukları, düşük akademik başarı, davranış sorunları, psikolojik sorunlar ve metabolik komplikasyonlar gibi birçok soruna yol açabilir (Ağadayı vd., 2020; Korkmaz, 2000). Özel gereksinim gösteren çocuklarda akranlarına oranla daha fazla uyku problemlerini rastlanmaktadır. Bu uyku problemleri de çocukların günlük aktivitelerini olumsuz etkilerken, aile üyelerinde de stres yaratmaktadır (Richdale ve Baker, 2014). Bu bilgiler ışığında, araştırmaya katılan ebeveynlerin çoğunun çocuklarının pandemi öncesi ve sürecinde çocuklarının gece uykusuna devam ettiği ve uyku sürelerinde büyük bir değişiklik olmadığını belirtmesi çocukların uyku ihtiyaçlarını karşılayabildiğine dair önemli bir bulgu olarak kabul edilebilir.

Ebeveynlerin çocuklarının teknolojik araçlara maruz kalma süresi ve amaçları ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde, %32'sinin pandemi öncesinde çoğunun günde bir-iki saat arası teknolojik araçlara maruz kaldığı tespit edilmişken, pandemiyle birlikte bu sürenin üç saat ve üstüne çıktığı görülürken, çocukların %18'inin hiç kullanmadığı saptanmıştır. Çocukların pandemi öncesinde çocukların %53'ünün "oyun oynamak" amacıyla teknolojik araç kullandığı, pandemi sonrasında ise %45'inin teknolojik araçları "çizgi film/dizi vb. izleme" amacıyla kullandıkları görülmüştür. Günümüzde çocuklar teknoloji ile iç içe büyümektedir. Salgın ile birlikte teknoloji daha da öne çıkmış bir durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde altı yaş altındaki çocukların gün içinde ortalama bir saat teknolojik cihaz kullandığı belirtilmiştir (Rideout vd., 2003). Ülkemizde üç-altı yaş arası çocukların internet kullanım oranlarının bir-dört saat arasında değiştiği belirlenmiştir (Ergüney, 2017). Başka bir çalışmada ise çocukların hafta içi ortalama olarak 30 dakika, hafta sonu ise bir buçuk saat bilgisayarda oyun oynadıkları bildirilmiştir (Akçay ve Özcebe, 2012). Bulut'un (2018) yaptığı bir çalışmada ebeveynler çocuklarının teknolojiyi; çizgi film izleme, dijital oyun, eğitsel oyun ve çocuk videoları izlemek amaçlı kullandıkları görülmüştür. COVID-19 süreci ile birlikte çocuklar daha fazla teknolojiye maruz kalmaktadır (Çalışkan, 2020). Çocukların kontrollü bir şekilde teknolojik araçlarla vakit geçirebilmesi için ebeveynlere yönelik destek hizmetleri sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Sonuçta, özel gereksinimli çocukların pandemi öncesinde aile ilişkilerinin iyi olduğu ve pandemi ile birlikte aile ilişkilerinin olumlu etkilendiği, sağlık durumlarının etkilenmediği görülmüştür. Pandemi öncesinde dengeli ve düzenli olmayan beslenme alışkanlıkları pandemi sürecinden etkilenmemiş, özbakım becerilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı, pandemi süreci ile birlikte el yıkamaya daha fazla dikkat ettikleri bulunmuştur. Pandemi süreciyle birlikte resim, ev işleri gibi etkinliklerin arttığı, her iki dönemde de en çok eğitici oyuncakların ve online oyunların tercih edildiği ve pandemi süreci ile oyun oynama sürelerinde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Pandemi öncesi bir saatten az olan etkileşimli kitap okuma süresi, pandemi sırasında değişmemiş, pandemi öncesi karşılanabilen fiziksel hareket ihtiyacının, pandemiyle birlikte bir kısmında karşılanamadığı saptanmıştır. Gece uykusu, pandemi öncesi ve sırasında sekiz saat ve üzeriyken, çocukların bir kısmının gece uykusunda pandemi süreci ile birlikte azalma görülmüştür. Pandemi sırasında çocukların gündüz uykularının değişikliğe uğramadığı görülmüştür. Çocukların pandemi öncesi teknolojik araçları kullanma süresi yarım bir-iki saat arasıyken, pandemi sürecinde bu süre üç saat ve üzerine çıkmış, izolasyon öncesi "oyun oynama" izolasyon sürecinde ise "çizgi film/dizi izleme vb." amacıyla teknolojiyi kullandıkları görülmüştür.

Bu sonuçlardan hareketle;

- COVID-19 ile birlikte özel gereksinimli çocukların uyku, beslenme, ders çalışma gibi değişen rutinlerin yeniden düzenlenmesi ve çocukların bu rutinelere alışabilmesi içinde çocukların rutinlerini anlatan resimli tablolardan yararlanılması sağlanabilir.

- Pandemi döneminde önemi artan özbakım becerilerinin gelişmesi için çocuklara el yıkama, kişisel temizlik, bakımın önemine yönelik aile ve eğitimci iş birliği içerisinde etkinlikler hazırlanarak bu becerilerin gelişimi desteklenmelidir.
- Pandemi sürecinde fiziksel hareket olanakları kısıtlanan çocuklara ihtiyaçlarını gidermek için ev içerisinde oyun etkinliklerine sıklıkla yer verilebilir ve çocukların günlük ev işi rutinine dahil edilerek “kendi yeterliliklerine uygun olarak” bir ev işinden sorumlu olması sağlanabilir.
- Etkileşimli kitap okuma ve bunun önemine ilişkin ailelere destekleyici online eğitimler sunulabilir.
- Pandemi süreciyle özellikle eğitime ara veren çocukların devam ettikleri kurumlardaki eğitimcileri ile iletişim halinde kalarak hem var olan becerilerini destekleyici hem de ev içerisinde keyifli vakit geçirebilmelerini sağlayan ailelere yönelik bilgilendirici çalışmalar ve örnek etkinlikler hazırlanabilir.
- Sosyal izolasyonla birlikte artan teknolojik araç kullanımının önüne geçebilmek için ekrana maruz kalınan süre dilimi aile ile etkileşimli bir sürece çevrilerek çocukların ekran başında uzun süre ve tek başlarına kalmaları engellenmelidir. Çocukların bu süreçteki teknolojik araç kullanımlarını video izlemek ve oyun oynamanın ötesine taşıyarak, özlem duydukları büyük ebeveynleri veya yakın bir akrabaları ile görüntülü sohbet etkinliklerine çevrilebilir.
- Pandemiye olumsuz etkilenen aile ve çocuklara yönelik sürece adapte edici online psikososyal destek hizmetleri sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- AÇSHB, [AİLE ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI] (2020). İşitme Engelli Bireyler ve Ailelerine Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi. <https://ailevecalisma.gov.tr/media/46160/isitme-engelli-rehber9.pdf>, Erişim Tarihi: 16.11.2020.
- ADAK-ÖZDEMİR, A., & Ramazan, O. (2012). Oyuncağa Çocuk, Anne ve Öğretmen Bakış Açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-16.
- AĞADAYI, E., Çelik, N., Ayhan Başer, D. (2020). Çocuklar İçin Uyku Bozukluğu Ölçeğinin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 2:65-72.
- AKBIYIK, A., & Avşar, Ö. (2020). Coronavirüs Enfeksiyonu Hastalığının (COVID-19) Epidemiyolojisi ve Kontrolü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 109-116.
- AKÇAY, D., & Özcebe, H. (2012). Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Ailelerinin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Çocuk Dergisi*, 12 (2), 66-71.
- AKGÜN-KOSTAK, M., Kocaaslan, E. N., Bilsel, A., & Mutlu, A. (2016). 3-6 Yaş Grubu Çocukların Uyku Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *HSP*, 3(1), 123-132.
- AKOĞLU, G., & KARAASLAN, B. T. (2020). COVID-19 ve İzolasyon Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Olası Psikososyal Etkileri, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.

- ALPTUĞ, B. (2020). Çocuk ve Fiziksel Aktivite. <http://www.eul.edu.tr/lau-akademisyeni-alptug-pandemi-surecinde-cocuk-ve-fiziksel-aktivite-konusuna-degindi/>, Erişim Tarihi: 16.11.2020.
- ALYOUBI, R. A., & Ebtisam, A. A. (2020). Experiences of Parenting Child with ASD during COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. *Medical Science*, 24(106), 3972-3980.
- BARAZZONI, R., Bischoff, S. C., Krznaric, Z., Pırlich, M., & Singer, P. (2020). Expert Statements and Practical Guidance for 154 dergipark.gov.tr/avrasyasbd Kartal, Ergin & Kanmış Nutritional Management of Individuals With SARS-CoV-2 Infection. *Clinical Nutrition*, 4(20), 301-400.
- BAYHAN, N. P. (2018). Erken müdahale programlarında aile merkezli uygulamalar ve geçiş. İçinde: Özel Gereksinimli Çocuklar, Editör: METİN, E. N. Anı Yayıncılık, Ankara.
- BOZKURT, V. (2020). Salgının Belirsizliği Huzursuzluğu Artırdı, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sibel-bagci-uzun/salginin-belirsizligi-huzursuzlugu-artirdi-41501744>, Erişim Tarihi: 7.12.2020.
- BULUT, A. (2018). Okul Öncesi Öğrencilerinin Teknoloji Kullanımlarına İlişkin Alışkanlıklarının Gelişim Özellikleri Üzerindeki Etkileri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 52-69.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- CALLEA, M., Cammarata-Scalisi, F., Galeotti, A., Villani, A., & Valentini, D. (2020). COVID-19 and Down Syndrome. *Acta Paediatrica*, 1901-1902.
- CAN, H. B. (2020). Olağanüstü Durumlarda Geliştirilen Sosyal Politikaların Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkisinin Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi: Covid-19 Pandemisi Türkiye Örneği. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği*, 47-63.
- CRESWELL, J. W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. New York: Sage.
- ÇALIŞKAN, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Karantina Sürecinde Çocuk Ruh Sağlığı. *Medical Research Reports*, 3, 149-154.
- ÇAPARLAR, C. Ö., & Dönmez, A. (2016). Bilimsel Araştırma Nedir, Nasıl Yapılır? *Turk J Anaesthesiol Reanim*, 44, 212-8.
- DEMİRBAŞ, N. K., & Koçak, S. S. (2019). 2-6 Yaş Arasında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bakış Açısıyla Covid-19 Salgın Sürecinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-349.
- DİNÇER, Ç., Demiriz, S., & Ergül, A. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocukları (36-72 Ay) İçin Özbakım Becerileri Ölçeği-Öğretmen Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45, 59-78.
- ERGÜL, C., Sarıca, A., & Akoğlu, G. (2016). Etkileşimli Kitap Okuma: Dil ve Erken Okuryazarlık Becerilerinin Geliştirilmesinde Etkili Bir Yöntem. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(02), 193-206. DOI: 10.21565/ozelegitimdergisi.246307.
- ERGÜNEY, M. (2017). İnternetin Okul Öncesi Dönemdeki Çocuklar Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma. *Ulakbilge*, 5(17), 1917-1938.
- GİRLİ, A., Özgönenel, S. Ö., Sarı, H. Y., & Ardahan, E. (2016). Otizmi Olan Çocukların Beslenme Durumunun Değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(1), 87-99.

- IMRAN, N., Zeshan, M., & Pervaiz, Z. (2020). Mental health considerations for children & adolescents in COVID-19 Pandemic. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36(COVID19-S4).
- İŞİKOĞLU-ERDOĞAN, N. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinliklerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1071-1086.
- JIAO, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Feng-Fang, S., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral And Emotional Disorders In Children During The COVID-19. *Epidemic. J Pediatr: Elsevier Public Health Emergency Collection*. DOI: 10.1016/j.jpeds.2020.03.013.
- KANDEMİR, B., Durduran, Y., Pekcan, S., & Duman, Ç. S. (2016). Çocuk Polikliniğine Başvuran İlköğretim Öğrencilerinde El Yıkama Uygulamalarının Gözlemlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 11(1), 32- 36.
- KLEIN, M. D., Cook, R. E., Richardson-Gibbs A. M. (2001). *Strategies for Including Children with Special Needs in Early Childhood Settings*. Cengage Learning.
- KOÇAK, S. S. (2019). Üstün Yetenekli Çocukların Dijital Oyunlara Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 6(2), 87-102.
- KORKMAZ, B. (2000). *Pediyatrik davranış nörolojisi*. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları 2000: 245-251.
- KRISHNAN, I., Mello, G., Kok, S., Sabapathy, S., Munian, S., Ching, H., Kandasamy, P., Ramalingam, S., Baskaran, S., Kanan, V. (2020) "Challenges Faced by Hearing Impairment Students During COVID-19", *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 5(8), 106 - 116. doi: <https://doi.org/10.47405/mjssh.v5i8.472>.
- KURT-DEMİRBAŞ, N., & Sevgili-Koçak, S. (2020). 2-6 Yaş Arasında Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bakış Açısıyla Covid-19 Salgın Sürecinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-349.
- KÜÇÜKŞEN, K. (2020). Covid-19 Günlerinde "Ev Halleri"nin Karikatürlere Yansıması Göstergebilimsel Bir Analiz. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 38-57.
- LIFTER, K. (2008). *Play As A Developmental Domain: Description, Assessment, And Intervention*. OSEP National Early Childhood Conference, Washington.
- MATTIOLI, A. V., & Ballerini-Puviani, M. (2020). Lifestyle at Time of COVID-19: How Could Quarantine Affect Cardiovascular Risk. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 14(3), 240- 242.
- MEGEP [MESLEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM SİSTEMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ PROJESİ] (2009). Özel Eğitimde Özbakım, http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2016_hbo_program_modulleri/ozelegitimdeozbaki m.pdf, Erişim Tarihi: 17.11.2020.
- MUSLU, M., & Ersü, D. Ö. (2020). Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2/COVID-19) Pandemisi Sırasında Beslenme Tedavisi ve Önemi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 48(1), 73-82.
- MUTLU, B., Ergişi, A., Bütün-Ayhan, A., & Aral, N. (2012). Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 113-128.
- ORÇAN-KAÇAN, M., Ata, S., Kimzan, İ., & Karayol, S. (2019). Bazı Değişkenlere Göre Annelerin Çocuklarının Öz Bakım Becerilerini Destekleme Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 428-446.

- ÖZDEMİR, A. A., & Ramazan, O. (2012). Oyunağa Çocuk, Anne ve Öğretmen Bakış Açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-16.
- ÖZEN, A. (2014). Özel gereksinimli çocuklar ve oyun. İ. H. Diken (Ed.) *Erken çocukluk eğitimi içinde* (434-457). Ankara: Pegem Akademi.
- RAGAMAYI, M. P. (2020). Level of Family Bonding Among Young Adults During National Lockdown Due To Covid-19. *UGC CARE Journal*, 31(12), 684-698.
- RICHDALE, A. L., & Baker, E. K. (2014). Sleep in Individuals With an Intellectual or Developmental Disability: Recent Research Reports. *Current Developmental Disorders Reports*, 1, 74-85. doi: 10.1007/s40474-014-0010-x.
- RIDEOUT, V. (2013). Zero to Eight. Children's Media Use in America. A Common Sense Media Research Study, Common Sense Media, <https://www.commonsensemedia.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>, Erişim Tarihi: 15.11.2020.
- RIDEOUT, V. J., Vandewater, E. A., & Wartella, E. A. (2003). *Zero to Six: Electronic Media in The Lives of Infants, Toddlers and Preschoolers*. Henry J Kaiser Family Foundation, California CA.
- RUNDLE, A. G., Park, Y., Herbstman, J. B., Kinsey, E. V., Wang, C. Y. (2020). COVID-19–Related School Closings and Risk of Weight Gain Among Children. *Obesity*, 28(6), 1008-1009.
- SARI, Ç. (2011). Çocuk Oyun ve Öğrenme. *Eğitim-Bir-Sen*, 7(20), 21-25.
- ŞAHİN, M. M., Vural, S., Vuralı, D., Yüksel, S., Yıldız, F., & Aslan, D. (2008). 6-14 Yaş Grubu Çocuklarda El Yıkama ile İlgili Bir Müdahale Çalışması. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 7(1), 65-70.
- TÖRET, G., Özdemir, S., Gürel-Selimoğlu, Ö. & Özkubat, U. (2014). Otizmlili Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Çocuklarının Günlük Yaşam Özellikleri, Günlük Oyun Etkileşimleri, Problem Davranışlar ve İletişim Stilllerine İlişkin Görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(15), 1-44.
- TUĞRUL, B. (2015). Oyunun Gücü. *Okul Öncesi Eğitimde Oyun içinde*. Editör: Ayşe Belgin Aksoy. s.: 9-30, Ankara: Hedef CS Yayıncılık.
- ÜNÜSAN, N. (2020). Okul Öncesi Dönemde Beslenme (11. Bölüm). *Anne-Çocuk Beslenmesi içinde*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/annecocukbeslenmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2020.
- WHITEHURST, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., Debaryshe, B. D., Valdez-Menchaca, M. C., & Caulfield, M. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental psychology*, 24(4), 552.
- YAYAN, E. H. (2020). Covid-19 Çocuk Sağlığı ve Bakımı (8. Ünite). *Yeni Koronavirüs Hastalığının Toplum Üzerine Etkileri ve Hemşirelik Yaklaşımları içinde*. Editörler: Rukuye Aylaz, Erman Yıldız. s.: 76-82, İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya.
- YILDIZ, A., & Akar-Vural, R. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Derinleşen Eğitim Eşitsizlikleri. *Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*, 556-565.